

Az örök béke a puszta ész határain belül

Kanti motívumok a nemzetközi kapcsolatok

mai elméleteiben

JOBBÁGY JÓZSEF

Az alábbi írás a kanti eszmekör időszerűségét, jelenlétét kívánja érzékeltetni a nemzetközi viszonyok kutatásában. Célja nem a hagyaték bármely rétegének filozófiai szempontú elemzése, még csak nem is bemutatása, nézőpontunk inkább politológiai, pontosabban a tőle immár függetlenedett nemzetközi kapcsolatok elméletéé. Aktualitását pedig – túl némely, évszámokkal összefüggő külsődleges adottságon – az a körülmény adja, hogy Kant az elmúlt 15–20 évben növekvő mértékben lett hivatkozási alap a nemzetközi kapcsolatok némelykor kissé megviseltnek tetsző diszciplínája számára. A tudományágat az azt időről időre megrázó szenvedélyes paradigma-viták és – társadalomtudomány esetében kevésbé meglepő módon – vizsgált tárgyának nem kevésbé gyökere, olykor katartikus átalakulásai alaposan próbára tették.¹ A „Vissza Kanthoz!” ötlete ennek jegyében bukkant fel, s számos területen új kutatási irányokat is inspirált.²

A következőkben Kant idevágó és a folyóirat olvasói számára jól ismert szöveghelyeinek felidézése után, *Az örök békéről* definitív cikkelyeinek tagolását követve,³ három új elméleti irányt mutatunk be, amelyek teoretikus akcentusa egyértelműen Königsbergi

¹ Kiss J. László: *Globalizálódás és külpolitika*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, főleg 9–99.

² Charles W. Kegley, Jr.: The Neoidealist Moment in International Studies? Realist Myths and the New International Realities. *International Studies Quarterly* 37,131–132.

³ In Immanuel Kant: *Történefilozófiai írások* Ictus, 1997.

tájszólásra hajaz. Elsőként az alkotmányos, köztársasági berendezkedés (*ius civitatis*) terjedésével kialakult „demokratikus béke” elméletével foglalkozunk, amely a 90-es évek egyik nagy elméleti divatja lett – egyértelmű, közvetlen hivatkozással Kantra. Utána az államok nemzetközi kapcsolatainak szintjét (*ius gentium*), az államközi teret, illetve a nemzetek feletti szerveződésekkel érintő egyik mai elképzelésről szólunk. Végül a kanti örökség egyik legizgalmasabb dimenziójára, a világpolgári jogot (*ius cosmopolitanum*) illető, valamint azt a globalizáció folyamatával összekapcsoló néhány értelmezésre, a politikai közösség átalakulásának lehetséges irányaira térünk ki.

*

A szűkebben vett államközi kapcsolatok ismeretesen a kanti korpusz törzsanyagán, a kritikákon kívül eső témák. Explicit módon, szisztematikusan *Az erkölcsök metafizikája*⁴ és *Az örök békeről*⁵ elemzi ezt a dimenziót, bár számos más írásban, nem publikálásra szánt előmunkálatban, töredékben találunk idevágó, nem kevésbé fontos, jóllehet inkább történetfilozófiai, vagy még inkább erkölcsfilozófiai nézőpontú utalásokat. E szövegek alapvető iránya a természeti állapotból történő kilépés, a polgári állapotba eljutás esélyét, lehetőségét, szükségszerűségét és lehetséges intézményi megoldásait keresi. A téma aktualitását egyfelől Kantnak a 80-as években részben Rousseau hatására felébredt történetfilozófiai érdeklődése, másfelől a francia forradalom élménye, továbbá az ezzel összefüggő háborúk adták.

Szűkebben vett témánknál maradva: az örök békéről írott „filozófiai tervezet” egyfelől a korabeli háborúskodás és az ezt kísérő, messzemenően ideiglenes (és annak is szánt) békék konkrét kritikája, másfelől koncepció és javaslat egy tartós békeállapot intézményes feltételeinek megteremtésére. *Az örök békéről* „előcikkelyei” zömmel a korhoz kötött, egymással nem feltétlenül szorosan összefüggő reflexiók: az államok szuverenitásának védelme (önálló államok „megszerzésének” tilalma, külső beavatkozás, államadósság), az állandó (itt: zsoldos-) hadsereg elutasítása, hadviselés és békekötés kapcsolata. A dinasztikus háborúk korára szabott észrevételek háttérben persze ott van Kantnak a későbbiekben kifejtett, itt csak érintett, a morális autonómia bázisára épülő államfelfogása is.⁶ A kilépés a dinasztikus háborúk viszonyai

⁴ Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Ford. Berényi Gábor. Gondolat, Budapest, 1991.

⁵ Immanuel Kant: *Az örök békéről*. Id. kiad. 255–335.

⁶ „Az állam tudniillik [...] nem birtok [...]. Emberek társasága az, s föltötte csakis önmaga parancsolhat, vele csakis önmaga rendelkezhetik.

közül, a békeállapot „az ész parancsa” , több tehát, mint egyszerű békekötés, ami a tapasztalatok szerint csak újabb és újabb háborúhoz vezetett. Az örök béke definitív cikkelyei az alábbi három pozitív feltételt fogalmazzák meg:

1. „*A polgári alkotmány minden államban köztársasági alkotmány kell, hogy legyen*” Indoklása szerint a köztársasági alkotmány kötelezően megkívánja az állampolgárok hozzájárulását a háború indításához, s „igen természetes, hogy ők, midőn arról kell döntenüik, fejükre zúdítsák-e a háború minden nyomorúságát [...], nagyon is meggondolják azt.”

2. „*A nemzetközi jognak a szabad államok föderalizmusán kell nyugodnia*” Ez a föderáció „valamiféle népszövetség volna, nem pedig a népek állama”, mivel az államnak nélkülözhetetlen attribútuma a szuverenitás, ami ebben a szövetségben sem csorbulhat, pontosabban az érintettek nem fogják ezt hagyni. Ez a „különös fajta szövetség, melyet *békeszövetségnek (foedus pacis)* nevezhetnének, [...] a békeszerződéstől abban különböznék, hogy míg emez csupán egy, amaz minden háborúnak végét kívánná szakasztani”. Kant forgatókönyve szerint „e lassanként minden államra kiterjesztendő s így örök békére vezető szövetség” technikai kivitelezése a következő lenne: „(ha úgy hozná a szerencse) s egy hatalmas nép képes volna köztársasággá alakulni (melynek hisz természete szerint hajlania kell az örök békére), ez központ lehetne más államok számára a csatlakozásra”, s fokozatosan, „jótállva az államok között a szabadság állapotáért”, tágítanák föderációjuk határait.

3. „*A világpolgári jog a hospitalitás általános föltételeire kell, hogy korlátozódjék.*” A *hospitalitás* (látogathatás) mindenekelőtt jog, mégpedig a vendégjogtól és a hódításként értelmezett jogtól megkülönböztetett viszony, amelynek forrása az emberiség egysége, az emberi nemet egyként megillető közös jog „a Föld színére”, amely jog gyakorlásának a lehetséges (egyetemes) érintkezést kell szolgáltatnia. Kialakulásának feltétele, hogy a Föld népei között egyetemlegesen gyökeret verjen a (szűkebb vagy tágabb) közösség ügye, amikor „a jog bárhol is esett sérelmét a Föld minden pontján megérezik”. Így lehet ez egyetemes emberi közjoggá kiterjesztője az állam- és nemzetközi jognak, bennünket „ekképp az örök béke felé terelgetvén, amelyhez, hogy közelebb jutunk, csak e föltétellel remélhetjük.”⁸

Oltógally módjára más államba ültetni át [...] ellentmond tehát amaz eredeti szerződés eszméjének, mely nélkül semmi jog sem képzelhető valamely nép fölött.” I. m. 258.

⁷ Amely egyébként „*szereésre vár*”, mivel Kant szerint az együtt élő embereknek nem ez a természetes állapota (*status naturalis*); „a természeti állapot hadiállapot inkább”. I. m. 264.

⁸ I. m. 277.

Az örök békétől a demokratikus háborúig

A kanti hagyomány direkt megszólítására, mint említettük, a 80-as években került sor, mégpedig, ha effajta elméleti elmozdulások köthetőek egyetlen cikkhez, akkor leginkább M. Doyle „Kant, a liberális örökség és a külpolitika”⁹ című cikke lenne az. Doyle az akkoriban vetélytárs nélkül uralkodó realista paradigmával¹⁰ szemben egy korszerű liberális elméleti és gyakorlati-külpolitikai alternatívát kívánt megfogalmazni. Tekintettel arra, hogy az írás a későbbiekben, sőt, mindmáig a kapcsolódó viták mellőzhetetlen eleme lett, röviden ismertetjük fő gondolatait. Doyle kiinduló kérdése úgy hangzik, hogy van-e, s ha igen, milyen szerepük van a liberális elveknek és intézményeknek a nemzetközi viszonyok formálásában, illetve azok magyarázatában. A realista világgép részei, vagy önálló, konstitutív szerepük van? Hogyan határozzák meg a liberális államok külpolitikáját?

A szerző szerint a liberális rendszerek számos belső bajuk, fo gyatékoságuk mellett alapvetően sikeresnek bizonyultak az elmúlt két évszázadban, amit egyebek mellett azzal igazol, hogy számuk a 18. század végi háromról a cikk megjelenésének idejére, 1983-ra 49-re nőtt. Doyle erős, a későbbi elmélet pilléreinek tekinthető állításai a következők. Az egyik szerint, „bár liberális államok számos háborút vívtak nem liberális államokkal, szilárd, alkotmányos liberális államok még nem álltak háborúban egymással”.¹¹ A másik megfogalmazás szerint „a 18. század végén kialakuló liberális rendszerek kezdetben bizonytalan, körvonalazatlan jellegűek, ám idővel stabilizálódva, mélyebb belső alapjaikat kiépítve és több nemzetközi tapasztalatra szert téve, kialakult a liberális államok békés uniója”.¹²

Ez a két fejlemény mindenképpen további magyarázatot igényel, mivel sehogy sem illeszkedik egy realista világgépbe. Doyle a továbbiakban sorra veszi a kialakult helyzet lehetséges realista értelmezéseit, és arra a meggyőződésre jut, hogy az anarchia – hatalom – biztonság típusú magyarázatok nem kielégítőek e „béke-övezet” létrejöttére. A „történetek” magyarázatát Doyle Kanthoz visszanyúlva találja meg, amennyiben e két évszázadot „az örök béke tervezetében” foglaltak megvalósulásaként fogja fel. Ennek megfelelően Doyle szerint a köztársasági alkotmány, a békeszöveg-

⁹ Michael W. Doyle: Kant, Liberal Legacy, and Foreign Affairs. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12., No. 3. (Summer, 1983), 205–235; No. 4. (Autumn, 1983), 323–353.

¹⁰ John Baylis – Steve Smith: *The Globalization of World Politics*. Oxford UP, 2001.

¹¹ I. m. 213.

¹² I. m. 215.

ség és a kozmopolita jog együttese létrehozta egy liberális külpolitikai normatív és intézményes hátterét, s megteremtette a szükséges feltételeket a liberális béke földrajzilag korlátozott („szeparált”), még is, intézményesen is megalapozott világának kialakulásához.

Doyle ugyanakkor a liberális társadalom-modell sikerével arányban nem állónak minősíti a liberális internacionalizmus külpolitikai gyakorlatát. Ennek egyik okaként azt az alapvető elvi ellentmondást jelöli meg, hogy értékrendjét csak befelé érvényesíti, külső (a nem liberális világ felé irányuló) kapcsolataiban maga is hatalom maximalizáló, egyoldalúan érdekérvényesítő, dominanciára tör stb. A gondok egyik forrása, hogy a liberális béke zónáján túl a világ a Hobbes-i realizmus szabályait követi, ahol nem érvényesek egy liberális külpolitika normatív elvei. Folyamatos a liberális intézményrendszer, kultúra ütközésének lehetősége a nem-liberális világ iránt nyában folytatott hatalmi politika szempontjaival. A liberális belső berendezkedés a liberális értékek – emberi jogok, piacgazdaság, demokrácia – terjesztését, érvényesülésük előmozdítását képviselheti csak külföldön. Ennek konkrét formája eltérhet a választott liberalizmus típusától – jóléti vagy konzervatív –, tartalma azonban nem.

A két világ kapcsolatában programozva vannak az elvileg feloldhatatlan konfliktusok, miután liberális nézőpontból hiányzik a nem-liberális államok morális legitimációja: mivel „folyamatos háborúban állnak saját népükkel”, nem tekinthetők egyenlő partnerek a nemzetközi kapcsolatokban. Ebből fakad a nehezen kezelhető ellentmondás a szuverenitás, a be nem avatkozás normája, illetve a diktatúrák által saját népük ellen elkövetett jogsértések kötelező üldözésének elvárása között.

Általában problematikus a liberális értékrend külpolitikává formálása az Észak–Dél relációban, mindenekelőtt a tulajdon és a jövedelem nemzetközi elosztását–eloszlását illetően. A nemzetközi redistribúció lehetősége és szükségessége a liberális táboron belül is alapvető törésvonal. A Doyle által jólétinek nevezett liberalizmus az igazságosságot a nemzetközi dimenzióban végső soron ugyanúgy normatív jellegűnek tartja, mint egy adott államba szervezett társadalomban. Ugyanakkor a redistribúció a nemzetközi társadalomban liberális nézőpontból csak akkor megalapozott, ha a morális autonómia és egyenlőség perspektíváját, azaz a republikánus rendszert, illetve a mai liberális demokrácia kialakításának lehetőségét is megadja a segélyezett társadalomnak. A jövedelmi egyenlőtlenségek szűkítése mellett a liberális külpolitikai napirend két fő iránya: az emberi jogok globális érvényesülésének előmozdítása és a szabadkereskedelem feltételeinek biztosítása.

A belsőleg bizonytalan liberális külpolitika gyenge hatékonyságának praktikus oka a túlságosan tagolt intézményrendszer nehezkessége, ti. a külpolitikai döntéshozatal szervezeti–bürokratikus túlbonyolítása, ami akkor is fennáll, ha a mindenkori végrehajtó hatalom folyamatosan törekszik intézményi korlátainak tágítására

vagy éppen – ha saját szempontjai úgy kívánják – informális mellőzésére. A liberális külpolitika emellett, ideologikus karaktere miatt, elsőként nem a másik képességeit, erejét, hatalmát, hanem ideológiai azonosságát mérlegeli. Nem azt utasítja el, *amit* az tesz, hanem azt, *amilyen* ő maga. Ez az adottsága pedig rugalmatlanná teszi a nem-liberális világ irányában, ami számos külpolitikai kudarc oka.

Doyle summája szerint – amit stílszerűen két kiegészítő cikkelyben csatol a tanulmányhoz – Kant prognózisa a világpolitika és a világgazdaság természetes fejlődéséről bevált, létrejött a liberális békeövezet, amelynek országai nem háborúznak egymással, a nemzetközi béke tehát nem utópia többé. A kérdés immár az, hogy remélhető-e ennek nyomán a globális béke? Doyle a kanti kiindulópontokhoz képest három ponton lát lényeges eltérést a perspektívákat meghatározó tényezőkben: Kant szerint a köztársaságok a természet „öszönzésére” kirobbant belső vagy külső háborúk nyomán jönnek létre, ám a nukleáris világban a közvetett, gyakorlati pedagógiának ez a formája nem alkalmazható többé. Elvileg problematikus továbbá a köztársasági berendezkedést a politikai fejlődés végpontjának tekinteni, végül a nemzetközi kereskedelem béketeremtő járulékos hozadéka sem garantálható, hiszen mi van akkor, ha valamilyen okból tartósan visszaesik a világkereskedelem? A fenti, óvatosságra intő körülményekkel dacolva, Doyle előrejelzésre is vállalkozik: precíz kalkulációja szerint a globális béke korszaka 2113-ra következik el.¹³

A demokratikus béke

A Doyle tanulmányában megfogalmazott magabiztos állítások egy önálló elméleti-kutatási irányt – amely a keresztségben „a demokratikus béke elmélete”¹⁴ nevet kapta – és máig tartó vitát generáltak a nemzetközi kapcsolatok elméletében. Az elmélet első kerek megfogalmazását az alábbiakban összegezhetjük: demokratikus államok ritkán kerülnek konfliktusba egymással, s vitáik szinte soha nem vezetnek háborúhoz egymás ellen. Az állítást kétféle, egymást kiegészítő magyarázó modell kíséri, amennyiben:

Kulturális–normatív modell:

- más országokhoz való viszonyukban vezetőik meg fogják kísérelni a konfliktusmegoldásnak a belpolitikai folyamatokban kialakult normáit érvényesíteni;
- más országok vezetőitől a konfliktuskezelés olyan eljárását várják, amely az adott országban jellemző.

¹³ A prognózis a liberális országok számának az elmúlt 150 évben tapasztalt növekedési ütemét extrapolálja. Lásd Doyle: i. m. 350.

¹⁴ Az első összegzés: Bruce M. Russett: *Grasping the Democratic Peace. Principles for a Post-Cold War World*. Princeton UP, 1993.

Strukturális-intézményi modell:

Erőszakos konfliktusok demokráciák között ritkák, mivel

- a fékek és egyensúlyok kényszerei, a hatalommegosztás, a nyílt városi vita szükségessége a belső támogatás biztosításához lelassítja a döntéshozatalt, és ezzel csökkenti a konfliktust vállaló döntés valószínűségét;
- más országok vezetői a demokratikus országok vezetőit a fenti módon korlátozott cselekvőképességűnek fogják látni;
- a demokráciák vezetői tudják, hogy van idejük a konfliktuskezelés demokratikus technikáinak gyakorlására, nem tartanak a megfélemlítő támadástól.¹⁵

A vita tudományon belüli okai kézenfekvőek: a hipotézis lényegében hatályon kívül helyezi az uralkodó paradigma alapfeltevéseit a nemzetközi viszonyok természetéről, szereplőinek motívumairól, magatartásuk szabályairól, a jövő perspektíváiról stb. Képviselői szerint jelentős lépés lehet a nemzetközi kapcsolatok elméletének remélhetőleg egzakta tudományossága irányába, mivel „a háború hiánya a demokráciák között már-már empirikus törvény, mégpedig a maga nemében az első a tudományágban”.¹⁶ Az elmélet körvonalazódását kísérő heves vita másik, immár tudományon kívüli oka annak természetes alkalmazhatósága a külpolitikára (ti. elsősorban az amerikai külpolitikára), ami mindig előnyös társadalmi és pénzügyi környezetet teremt egy teoretikus ötlet felvirágoztatásához. Magyarul, a demokratikus béke elméletére külpolitikai gyakorlat építhető, de legalábbis megfelelő – kellő mértékben ideológikus – hivatkozási alapja, vezérelve – maximája? – lehet az Egyesült Államok külpolitikájának. Ez valahogy úgy hangozhatna, hogy mivel a demokratikus országok nem háborúznak egymással, a liberális külpolitika célja elérni, hogy minél több liberális–demokratikus berendezkedésű állam legyen a világon, mert ennek megfelelően csökken a háború veszélye.¹⁷

A következőkben a lényegesebb vitapontokat sorolom fel.

1. *Tudományelméleti ellenvetések.* A bírálók szerint a demokratikus béke elmélete nem felel meg a tudományos elméletalkotás kritériumainak; valójában nincs empirikusan tesztelhető formában megfogalmazva, alapkategóriái – mind a demokrácia, mind a háború – definiálatlanok, hiányzik az ellenőrizhető oksági összefüggés megfogalmazása a demokratikus berendezkedés és a békés külpolitika között. Jelenlegi formájában csak egy állítás, esetleg hipotézis.

Fogalmi tisztázatlanságok. A demokrácia és a háború fogalmának definiálatlansága azért is probléma, mert – a kritikusok

¹⁵ Bruce M. Russett: i. m. 35–40.

¹⁶ Jack S. Levy: Domestic Politics and War. *Journal of Interdisciplinary History*, 18/3, 655.

¹⁷ Valóban, mind az első Bush, mind/főleg a Clinton-kormány külpolitikái dokumentumaiban visszatért ez a gondolat.

szerint – az elmélet hívei így szükség szerint változtathatják a kategóriák kritériumait: amint egy, az elméletbe be nem illeszhető adat merül fel, módosul a résztvevő országok berendezkedésének minősítése vagy a konfliktus jellege. A demokrácia „mozgó cél pont”, nemcsak abban az értelemben, hogy ahány szerző, annyi meghatározás, de időben–térben eltérő történeti típusai, konkretizációi, továbbá még ennél is szórtaabb korabeli értelmezései okán is. További nehézség köztársaság, liberális intézményrendszer és demokrácia (történetileg ugyancsak változó) viszonya.

A demokrácia eszmetörténeti pozícionáltsága szempontjából nem elhanyagolható szempont, hogy a 19. század külpolitikai gyakorlatában nem a demokratikus–nem–demokratikus törésvonal a meghatározó. Az amerikai külpolitikában például ennél mindvégig fontosabb a republikánus-monarchikus különbség.

2. *Van-e egyáltalán demokratikus béke?* A kritikusok jelentős része a vita első szakaszában egyszerűen kijelentette: empirikusan nem igazolható, hogy a demokratikus államok nem, vagy – gyengébben – ritkábban háborúznak egymással. A statisztikai adatok tehát nem igazolják az elmélet híveinek állítását. A vitának ez a rétege a későbbiekben az empirikus politológia teljes eszköztárát mozgósító, elmélyült kvantitatív elemzések irányába fordult, aminek során a statisztikai adatok egyre komplikáltabb matematikai apparátussal történő – természetesen egymást kizáró – értelmezéseihez az ezzel összefüggő szenvedélyes módszertani viták jellemezték.¹⁸ A jellegzetes kifogások szerint a demokráciák korszaka 1945 előtt nem teszi lehetővé bármilyen szabályszerűség kimondását; eleve korlátozott bármilyen háború lehetősége, így az adatok alig haladják meg a véletlen gyakoriság esetét. Statisztikailag szignifikáns tendenciák, amelyekre elmélet lenne építhető, ilyen körülmények között nem mutathatók ki. A 90-es évek má-

¹⁸ Egy ponton túl nehezen követhető a tízezres nagyságrendű állam-párok (*dyadok*) potenciális konfliktusainak valószínűségéről folytatott és egyre terebélyesebb matematikai képletekbe foglalt vita. Bibó egyik anekdotája jut az ember eszébe: belügyminisztériumi közigazgatási reform előkészítésével megbízott felelősként – Erdei Ferenc jóvoltából – rendszeres, bár számára mindvégig homályos célú konzultációra kényszerült egy Beljanov nevű szovjet rendőrtábornokkal. Utóbbi egy alkalommal Magyarország történeti népesség-statisztikáit firtatva azt a kérdést szegezte neki, hogy a tatárjárás idején hány szlovák származású gyógyszerész élt a királyi Magyarországon. Az eddigre már megedződött Bibó nem jött zavarba, érett megfontolás után kijelentette: hét. Felteszem, némi ösztönzésre a nevüket is kiadta volna. Lásd Huszár Tibor: *Bibó István*. Magyar Krónika, 1989, 95.

sodik felére a vitának ez a vonala lecsillapodott, az adatok a vita tott esetek agyonelemzése után is meggyőzőek voltak.¹⁹

A bírálatok egy másik része az elméletbe nem illeszhető eset tanulmányokon keresztül igyekezett azt cáfolni: a leggyakrabban említett esetek a Trust-affér (angol–amerikai, 1861), vita Venezuelá határáról (angol–amerikai, 1895/6), Fashoda (angol–francia, 1898), Németország első világháborús részvétele, Ruhr-vidék (francia–német, 1923), Finnország harca az antifasiszta koalícióval a második világháborúban. A kritikák szerint ezekben az esetekben a résztvevők motívumai, illetve a válsághelyzet kezelése, megoldása nem értelmezhető a demokratikus béke elméleti apparátusával. A szóbanforgó válságok, konfliktusok demokratikus országok között alakultak ki, s bár nyílt háború nem tört ki közöttük, a katonai erő alkalmazása – akár csak nyomásgyakorlás formájában is – fennállt, ami önmagában is cáfolata az elméletnek. Továbbá: a válságkezelés során a szembenálló politikai vezetők sokféle szempontot mérlegeltek, de ezek között igazolhatóan soha nem szerepelt a szembenálló fél demokratikus berendezkedése.

3. *Közvélemény.* Az elmélet Kantra visszanyúló egyik alapfeltevése szerint az alkotmányos köztársaság polgárai (később az utóbb kialakult közvélemény) saját, jól felfogott érdekükben elutasítják a háborút. Ezt az elmúlt két évszázad valójában nem igazolta vissza. Tény, hogy Kant idevágó megfontolásai a nacionalizmus, illetve a nemzeti államok, az imperializmus és a 20. század világ háborúinak tapasztalata előttiek.

Amint azóta számos példa igazolta, a közvélemény demokratikus országokban sem a priori háborúellenes, s megfelelő technikával ezekben is mozgósítható az agresszív külső fellépés mellett. E mozgósítás motívumai lehetnek nemzetiek, vallásiak stb., ugyanakkor visszatérő tapasztalat a közvélemény manipulálhatósága. Az az állítás, hogy egy demokratikus ország közvéleménye soha nem támogatna háborút egy másik demokrácia ellen, azzal a két feltétellel állja meg a helyét, ha a szóban forgó közvélemény dominánsan liberális, továbbá ha konszenzus van arra nézve, hogy a másik ország valójában nem liberális.

4. *Percepció. Politikai pszichológia.* A vitában sokáig mellőzött szempont valójában alapvető fontosságú, hiszen ahhoz, hogy az egyik demokrácia lemondjon az érdekérvényesítés katonai eszközeiről, a szembenálló partnert önmagához hasonló demokráciának kell tekintenie. Ezen a ponton a vitába beáramlik a percepció kutatás önálló külpolitika-elméleti irányzata. Az alapfeltevést cá-

¹⁹ David E. Spiro: The Insignificance of the Liberal Peace. *International Security*, Vol. 19., 1994 Fall, 50–86.; John R. Oneal – Bruce M. Russett: The Classical Liberals Were Right: Democracy, Interdependence, and Conflict, 1950–1985. *International Studies Quarterly* 1997, 267–294.

folni hivatott esettanulmányok mélyebb elemzéséből kiderült, hogy a szembenálló felek irányítói és/vagy közvéleménye nem feltétlenül tekintették egymást demokráciának, így ez a megfontolás nem játszhatott szerepet magatartásukban.²⁰ (Persze itt is felmerül a manipuláció veszélye, a konfliktus másik résztvevőjének átminősítése nem-demokráciává a közvélemény követőkészségének elnye rése érdekében, illetve a résztvevők motívumainak utólagos, kutatói átértelmezése.)

A szélesebb értelemben vett lélektani dimenzió bevonása a vita ugyancsak kézenfekvő következménye az elmélet szerkezetének, amelyben kulcsszerepe van a felek egymásról alkotott képének. Ennek ellenére az elemzések sokáig a nemzetközi és főleg a belső tényezőkre összpontosítottak, és kimaradt a döntéshozó(k) személye, személyiség típusa, pszichológiai profilja stb.²¹ A politikai pszichológia igénybevételét hiányolók szerint az talán igazolható, hogy a demokratikus döntéshozók kevésbé agresszívek egy másik demokrácia irányában, azt azonban nem tudjuk, hogy milyen szempontok szerint tekintik a partnerországot demokráciának, hogyan alakul ki ez a meggyőződésük, milyen tényezők mi képpen befolyásolják ezt. A vezető „fekete dobozának” felnyitását indokolja még a modern kormányzati rendszerek működési súlypontjának elmozdulása a végrehajtó hatalom irányába, az informális döntések gyakorisága, ami a korábnál nagyobb teret enged az intézményi korlátok megkerülésének. A politikai pszichológia így elsősorban a vezetői személyiség tipizálásával,²² illetve a döntés társadalmi környezetének (csoporthatalom) és a saját-idegen dimenzió érzékelése sajátosságainak feltárásával adhat újat az elméletnek.

5. *A békét teremtő egyéb okok.* Miután statisztikailag értékelhető összefüggés valóban csak 1945 után mutatható ki a liberális–demokratikus berendezkedés és a háború elkerülése között, a kritikák visszatérő eleme, hogy be kell vonni az elemzésbe az érintett országok külpolitikai magatartását ezekben az évtizedekben meghatározó, de legalábbis lényegesen befolyásoló egyéb tényezőket is. Így mindenekelőtt a kétpólusú világrendben meghatározó, ideológiailag zárt szövetségi kapcsolatokat, az ország gazdag-

²⁰ John M. Owen: How Liberalism Produces Democratic Peace. *International Security*, Vol. 19., 1994 Fali, 87–125.

²¹ Margaret G. Hermann – Charles W. Kegley, Jr. Rethinking Democracy and International Peace: Perspectives from Political Psychology. *International Studies Quarterly*, 39 (1995), 511–533.

²² Így pl. vezetési stílus és döntéshozói gyakorlat elemzése alapján a Hermann – Kegley szerzőpáros „ideologikus” és „helyzetmeghatározott” vezetőket különböztet meg, akiknek kitermelődése, illetve hatalomra jutása eltérő valószínűséggel történik meg demokráciákban és nem demokratikus államokban.

ságát, kereskedelmi kapcsolatainak kiterjedtségét, intenzitását,²³ a nemzetközi hierarchiában elfoglalt helyzetét, de akár földrajzi, geopolitikai adottságait is. Ezek külön-külön és együtt önmagukban is magyarázhatják a háború elkerülését az érintett országok között, így nem feltétlenül indokolt a demokratikus béke hipotézisével élni. Ez a javaslat persze azt is jelentené, hogy az államok külpolitikai magatartása magyarázatának kiindulópontja a belső berendezkedés helyett ismét a nemzetközi rendszer lenne.

6. *A demokratikus béke ideológia-kritikai megközelítései.*²⁴ Több szerző szerint az elméletben alkalmazott demokrácia kritérium valójában az amerikai minta általánosítása, s mint ilyen, nem felel meg az értékmentesség kritériumának. Visszatérő módszertani hiba az amerikai demokrácia mint mérce ahistorikus visszavetítése a múltba. Az elmélet korrekcióra szorul, a demokrácia az Egyesült Államokban a 19. században a szocializmussal érintkező, s távolról sem egyértelműen pozitív értéktartalmú kategória. Tehát egyfelől kontextualizálni kell a használt kategóriákat, másfelől fel kell figyelni arra, hogy a demokrácia-fogalom használata – folyamatos tartalmi gazdagodása mellett – aktuális külpolitikai igényeket is szolgált.

Erre jó példa a vilmosi Németország tanulságosan hullámzó amerikai megítélése az előző századfordulón. Ennek pikáns vonatkozása, hogy Wilson elnök – aki az amerikai politológia más alapító atyáival együtt az 1860-as években Berlinben tanult – kutatóként követendő mintának tekintette a hatékony porosz (majd német) államigazgatást, így a helyi közigazgatást nem mellesleg módon a franciánál például lényegesen demokratikusabbnak minősítette.²⁵ Oren szerint a demokratikus béke tézise nem a demokráciáról, hanem „a mi demokráciánkról” szól, s ezt kéri számon partnereinken. Németország amerikai percepciójának változása a 20. század elején nem a vilmosi Németország belső viszonyainak alakulását, az ottani rendszer liberális minőségének leromlását, hanem a kétoldalú kapcsolatok állapotát tükrözte.²⁶

²³ John R. Oneal – Bruce M. Russett: *The Classical Liberals Were Right: Democracy, Interdependence, and Conflict*. Id. kiad. 292–294.

²⁴ Ido Oren: *The Subjectivity of „Democratic” Peace*. *International Security*, Vol. 20., 1995 Fali, 147–184.

²⁵ Wilson erre azzal a (tőle) kissé meglepő magyarázattal szolgált, hogy „a franciák eleve alkalmatlanok a demokráciára”. Uo.

²⁶ Wilson személye persze azért érdemel nagyobb figyelmet, mert az Egyesült Államok „a béke védelmében” lépett be a hadviselő nemzetek sorába 1917-ben. Wilsonnak más vonatkozásban is voltak alkalmi külpolitikai szempontokat teoretizáló megfogalmazásai: 1918 tavaszán, a polgári forradalom hírére például kijelentette, hogy „Oroszország az igazi ismerői számára a mélyben, eszmeiségének valamennyi rétegében mindig is demokratikus volt” (i. m. 182.) A Szovjetunió, illetve Oroszország

A bírálatok egy másik iránya a liberalizmus univerzális érvé nyességigényét hártja el, mivel a liberális értékek a külpolitika gyakorlatában rendre felvetik a dilemmát: lehet-e a liberális érték rend egyszerre az egyetemes és örök béke előmozdítója, ugyan akkor pedig egy agresszív külpolitika háttere a nem liberális világ irányában?²⁷ A liberalizmus normatív felsőbbrendűsége gyakorlatilag bármely más berendezkedéssel szemben alapot adhat az elle nük indított háborúra, hiszen egyfelől – liberális nézőpontból – háborúban állnak saját népükkel, másfelől folyamatos veszélyt jelentenek a liberális világra. A Kantra hivatkozás egyébként ebben az esetben nem is indokolatlan. A korábban említett békés központi hatalomhoz történő csatlakozás mellett Kant a szuverén államok háborúit a civilizációs folyamat részének tekinti, amelyben egyébként az alkotmányos köztársaságok jobb belső berendezkedésük révén diadalmaskodnak. A liberalizmusba beépített civilizációs diskurzus nem egyszerűen egy magatartás megjelenítése, de a „civilizálatlan népek” fölötti ellenőrzés eszköze is. „Tekintettel liberalizmus és imperializmus történelmi összefonódására, nehéz megérteni, hogy miért is kellene az elfogadható magatartás normájának tekinteni – még kevésbé a béke előmozdítójának. Nem világos az sem, hogy ha a kanti békés föderáció lehetséges is lenne, egy, a civilizált világ felsőbbrendűségére épített béke kiérdemelné-e a béke nevet?”

7. *A demokratizálás kockázatai.* Új szempont jelent meg a vitában a demokráciára való áttérés folyamatának, a rendszerváltás politikai-biztonsági kockázatainak *elemzésével.* Eszerint a demokrácia kialakulásának – a pusztá hatalomváltástól elválasztott – gyakran hosszadalmas folyamatában nem hogy csökkenne, de egyenesen nő a külső konfliktus kockázata. Az autokratikus rendszer felbomlása után kialakuló politikai versengés, az elitváltás, a nacionalizmus, a tartósan mobilizált tömegek, a laza intézményi kontroll, a politikai integráció alacsony szintje gyakran agresszív külső magatartást váltanak ki. A belső állapotok átmeneti jellege, a gyenge, bizonytalan identitású pártok, a fogyatékos sajtószabadság, a politikailag befolyásolt igazságszolgáltatás, a kétes tisztaságú választások, a politikai fordulatot kísérő várakozások meghiúsulása nem megfelelő háttér egy céljaiban-eszközeiben kiegyensúlyozott, mérsékelt külpolitikához. Ehhez járul a politikai kultúra éretlensége-

amerikai megítélése 1991 után is bővelkedik hasonló meghökkentő fordulatokban, amit Oren azzal summáz, hogy: „Oroszország demokratikus vagy nem demokratikus identitásának washingtoni felfogása a történelem tanúsága szerint sokkal inkább függ annak békés külpolitikájától, mint amennyire külpolitikája függ demokratikus identitásától.” I. m. 183.

²⁷ Bruce Buchan: Explaining War and Peace: Kant and Liberal IR Theory. *Alternatives*, 27 (2002), 407–408.

²⁸ I. m. 422.

ge, a politikai spektrum kiszélesedése nyomán megjelenő új érdekcsoportok agresszív politizálása, a központi hatalom labilitása. Az ilyen helyzetekben kialakuló jellegzetes forogatókönyv a belső feszültségek kívülre helyezése.²⁹

Amennyiben elfogadjuk a demokratizálás fenti kockázatainak meglétét, politikai konklúzióként „fél kellene számolnunk a demokratikus békével kapcsolatos naív lelkesedést”.³⁰ Demokrácia és háború kapcsolata számos tényezőtől függ, s adott esetben ez az összefüggés tartósan stabilitás-csökkentő is lehet. Külpolitikai szempontból ennek fontos tanulsága, hogy újra kell gondolni a demokratikus átalakulás előmozdításának külpolitikai stratégiáját, másfelől, modellezve annak lehetséges forogatókönyveit, ki kell dolgozni a nagyhatalmi (orosz, kínai stb.) demokratizálódás elméletét.

A demokratizálódás kockázatainak egyik speciális alelete, amikor a nemzeti önrendelkezés és a polgári átalakulás feladatai tényleg egymásra torlódnak. Ez a számunkra nagyon is ismerős képlet az elmúlt 15 év rendszerváltásainak egyik jellegzetes típusa a volt Szovjetunió helyén kialakuló független államokban, ahol a liberális és a nemzeti célok harmonizálása többnyire a liberális értékek rovására történt meg, közelebbről egy harcias, agresszív liberális nacionalizmus formájában.³¹

Az Angol Iskola – a nemzetközi társadalom elmélete

Az ötvenes évek második fele a nemzetközi kapcsolatok elméletében a klasszikus realizmus fénykorának tekinthető. Az irányzat alapvető munkái és zömmel amerikai szerzői uralták a tudományágat. Az európai kontinensen ugyanakkor lassan kialakult egy új megközelítés, amely túl leegyszerűsítőnek, redukcionistaának ítélte a biztonság/hatalom szempontjaira fixálódott realista világgépet, s nemzetközi jogi, egyetemes történeti és értékszociológiai stb. szempontok bevonásával kísérte meg

²⁹ Jack Snyder – Edward D. Mansfield: Democratization and the Danger of War. *International Security*, Vol. 20., 1995 Summer, 5–38.

³⁰ I. m. 36–37.

³¹ Bear F. Braumoeller: Deadly Doves: Liberal Nationalism and the Democratic Peace in the Soviet Successor States. *International Studies Quarterly*, 41 (1997), 375–377. A tanulmány a posztszovjet uralkodó elitek liberális elkötelezettségének szintjét is megkísérli összevetni, azzal az érdekes következtetéssel, hogy az orosz liberalizmus és nacionalizmus között lényegesen nagyobb a távolság, mint az utódállamok hasonló ideológiai alakzatai között. Ennek oka, hogy az orosz függetlenség az átalakulás során nem került veszélybe, így a liberális pártképződmények nem kényszerültek egyben nemzetvédő/építő elkötelezettséget is vállalni. Ennek megfelelően az erőszak alkalmazásának elutasítása, illetve általában a liberális alapértékek következetesebb képviselése inkább mutatható ki az orosz liberálisoknál, mint pl. az ukránoknál stb. I. m. 396–398.

kivezetni a diszciplínát a „behaviorista zsákutcából”. A realista kínálatból elfogadva az állam meghatározó szerepét és a nemzetközi rendszer anarchikus jellegének premisszáit, ezt kiegészítette a nemzetközi viszonyok kooperatív dimenziójával, amely már a korai újkorban új minőséget hozott az államközi viszonyokba. A kutatás kiinduló kérdései ebben a vonatkozásban a nemzetközi államrendszer természetére irányultak, a nemzetközi viszonyok anarchikus állapotában kimutatható sajátos „rend” alapjait és alakváltozatait elemezték, egy „nemzetközi társadalom” kialakulásának feltevésével. A kooperatív elem bevonásának kutatói szándéka szükségképpen vezetett el a nemzetközi jog, a diplomácia, a nemzetközi rezsimek és intézmények, értékek, identitás, tradíciók elemzéséhez, amely témák az ekkoriban kanonizálódó amerikai hagyomány perifériájára szorultak.

Az Angol Iskola kutatóinak maradandó központi gondolata a nemzetközi viszonyok három rétegének elkülönítése. E három szint: a nemzetközi rendszer, a nemzetközi társadalom és a világ társadalom.³² Az Iskolán belül a háromszintű analízis a kutatói kör első generációs szerzőinek erős eszmetörténeti affinitása nyomán három klasszikus szerzőnél azonosított optikát is jelent. Közelebbről Hobbes/Machiavelli, Grotius és Kant e nézőpontok korai képviselőiként azonosítottak. E három irányt a későbbiekben több szerző a realizmus, racionalizmus, illetve revolucionizmus néven is emlegeti. Az elemzés említett három szintje közelebből:

A *nemzetközi rendszer* (Hobbes–Machiavelli, realizmus) az államok közötti hagyományos hatalmi politika szférája. A nemzetközi rendszer szerkezetének és működésének adekvát elmélete a realizmus, amelyben az anarchikus nemzetközi tér legfontosabb szereplője az állam. Az eredendően ellenséges környezetben a túlélést egyedül egy hatalom-maximalizáló, a biztonság szempontját kizárólagosnak tekintő *self-help* magatartás biztosítja, ezért az anarchia szükségképpen ezt a magatartást váltja ki valamennyi résztvevő országból – függetlenül azok belső berendezkedésének jellegétől. Innen egyfelől a stratégiai–biztonsági kérdések, a háború és béke témájának dominanciája a realista elméletben. Az elmélet korszerűbb, neorealista változataiban a súlypont a rendszerre helyeződik át, fő módszertani eszköze a strukturális elemzés, amely az aktorok számára csak minimális mozgásteret hagy. A hidegháború vége elége nehezen kezelhető fejlemény volt realista nézőpontból, mivel az elmélet alapvető elvárásainak nem felelt meg egy világhatalom „békés” összeomlása.

A *nemzetközi társadalom* (Grotius, racionalizmus) az államok közötti, kölcsönösen vallott értékek és közös identitás területe; a racionalista elmélet kitüntetett tárgyai a közös normák, szabályok, értékek és intézmények. A nemzetközi társadalom kategóriája

³² Barry Buzan: *From International to World Society?* Cambridge UP, 2004.

illetve a nemzetközi tér hármasság tagolása lennének az eszközei annak a célnak, hogy az Angol Iskola a realista és a liberális elméletek közötti közvetítéssel kísérelje meghaladni a nemzetközi kapcsolatok elméletének hagyományos kétpólusú szerveződését.³³

A *világtársadalom* (Kant, revolucionizmus) szintje az egyén és az emberiség közvetlen összekapcsolása – az állam mellőzésével. A kategória az összeműködés és a nem-állami szervezetek, a globális társadalmi identitás és globális szerveződések segítségével az államok rendszerének „forradalmi meghaladását” állítja az elmélet középpontjába. A Kantra történő hivatkozás nyilvánvalóan a világpolgári-kozopolita jog, illetve állampolgárság eszméjéből merít ihletet, amely a Föld közös tulajdonlásából a lehetséges érintkezés szabadságát vezeti le. Az érintkezés e szabadsága közelebb viheti az emberi nemet a világpolgári alkotmányhoz, amelyben „a jog *bárho*l is esett sérelmét a Föld minden pontján megérzik”.³⁴

A Iskola legjelentősebb elméleti szintéziseiben, illetve alkalmasaiban is a középső szint, tehát a „nemzetközi társadalom” fogalma, elemzési nézőpontja a legkidolgozottabb. A „nemzetközi társadalom” klasszikus definíciója szerint olyan államok csoportja, amelyek nem csupán rendszert alkotnak, a szónak abban az értelmében, hogy a másik viselkedése mindig szükséges része a szereplők cselekvési terveinek – ez önmagában csak a „nemzetközi rendszer” lenne –, de a köztük zajló kommunikáció, dialógus, a közösen elfogadott szabályok és intézmények szabályozzák magukat tartásukat, s a résztvevők közös érdeküknek tekintik a fennálló rend megőrzését.³⁵ A „nemzetközi társadalom” második szintű (*second-order*), önálló szerveződési forma, tartós közösség, amely saját identitással rendelkezik, és tevékeny, azonosítható szereplője a nemzetközi rendszernek. Szerkezetileg a kanti „békeszövetség” azonos pozíciót foglal el a nemzetközi térben, ám belső felépítése és működési logikája más. Alapját nem a belső berendezkedésükben a köztársasági berendezkedés átvételével homogenizálódó államok „természet adta” közeledése, s ilyenformán mind békésebb külkapcsolatai adják, hanem az (adott esetben eltérő belső berendezkedésű) államoknak az együttműködésük során közösen kidolgozott viselkedési szabályai, érintkezési formái, közös normái és értékei.³⁶ A fejlődés motorja nem az államok belső

³³ Barry Buzan – Richard Little: Why International Relations has Failed as an Intellectual Project and What to do About It. *Millennium*, 2001, Vol. 30., No. 1., 19–41.

³⁴ Kant: Az örök békéről. Id. kiad. 277.

³⁵ Hedley Bull: *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*. Macmillan, London, 1977.

³⁶ A dilemma persze Kantot is foglalkoztatta, hogy ti. az alkotmány teremt-e jó polgárokat, vagy a republikánus szellem hozza-e létre a jó alkotmányt: „minthogy a jó államalkotmány nem is ettől [ti. a morálfi-

viszonyainak liberalizálódása, demokratikus átalakulása, hanem a sokoldalú érintkezésük során közöttük–felettük kialakult, viszonyukat stabilizáló, a résztvevő államok közösségének versenyelőnyt biztosító intézmények (diplomácia, nemzetközi jog, szuverenitás, egyensúlypolitika). A „nemzetközi társadalom” kategóriája persze erősen Európa-centrikus: történetileg az újkori (Nyugati-)Európában kifejlődött veszfáliai rendszer, a szuverén, területiális, szekularizált államok szisztémája kínálja a mintát (amely az elmélet egyik ága szerint a kontinensen túli expanziójával fokozatosan globálissá alakul).

Az Angol Iskola triádjában a harmadik pillér a „világtársadalom”, amely a kanti kozmopolita jog „forradalmi dinamikájára” hivatkozó túllépés az államok rendszerén. A világtársadalom eszméje a legkevésbé kidolgozott – Buzan szerint egyfajta analitikus szemétdobó³⁷ szerepét tölti be az elméletben, a másutt nem használható ötletek számára. Így megtalálhatók itt kanti gondolatok egy homogén államrendszerről, transznacionális ideák a nem állami szereplőkről, kozmopolita eszmék egy bizonytalan körvonalú, univerzális, összembari identitásról, és lehet offenzív ideológiai alakzatok működési terepe is egyetlen üdvözítő igazság számára.³⁸

Világtársadalom – kozmopolita demokrácia

A „világtársadalom” kanti forrása a kozmopolita/világpolgári jog világa, amit mind *Az örök békéről*, mind *Az erkölcsök metafizikája* kifejt. A kozmopolita jog az emberiség „jogszerű közössége”. Tartalmazza egyfelől valamennyi nép lehető legszélesebb érintkezésének lehetőségét, másfelől az emberiség univerzális morális közösségének eszméjét – ami nem független az általános hospitalitástól, hiszen ennek működtetése, begyakorlása teremt meg létrejöttének feltételeit. A nemzetközi kapcsolatok elméletében kínáló értelmezései közül itt hármat említünk.

Habermas az örök békéről írott évfordulós tanulmányában³⁹ két alapvető történelmi tapasztalatra hivatkozva a kozmopolita jog eszméjének újrafogalmazását javasolja. Mivel Kant szövege a világháborúk, a polgár- és gerillaháborúk, nacionalista háborúk, etnikai tisztogatások tapasztalatát megelőzően született, a békének szolidabb alapot kell nyugodnia, mint az államok világának nemzetközi joga, illetve a Kant által vizionált, szankciókkal nem

zöfiától] remélhető, inkább fordítva, az utóbbtól várhatni csak a nép helyes erkölcsi nevelését [...]” Lásd: *Az örök béke*. Id. kiad. 284.

³⁷ Lásd B. Buzan: i. m. 20–21.

³⁸ Lásd i. m. 27–90.

³⁹ Jürgen Habermas: *Kant’s Idea of Perpetual Peace: At Two Hundred Years’ Historical Remove*. In *The Inclusion of the Others*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 165–203.

felruházott békeszövetség. A másik alapvető folyamat a nemzetállamot aláásó globalizáció, amely folyamatosan erodálja a hagyományos állami szuverenitás kellékeit, s egyre több kompetenciát tesz illuzórikussá. Így a globális gazdasági folyamatok a nemzetállam territoriális jellegét kezdik ki, amennyiben az állam a határain belül folyó gazdasági tevékenységnek egyre keskenyebb szeletét képes befolyásolni és saját politikai közösségének előnyére fordítani. Ahhoz, hogy e folyamatok ne válhassanak ellenőrizhetetlenekké, a kiürülő nemzetállamok felett létrehozandó új típusú intézményi szerkezet kell.

Habermas szerint a létrehozandó kozmopolita jog megkerüli a nemzetközi jog kollektív szubjektumainak (ti. az államoknak) a szuverenitását, és közvetlen részvételt biztosít a szabad és egyenlő világpolgárok társadalmában. A jelenlegi világtörténelmi szakasz átmenet a nemzetközi jogból a kozmopolita jogba, ahol mindenki egyszerre egy állam polgára és világpolgár. E folyamat része a kozmopolita jog intézményesülése, egy szupranacionális alkotmánnyal, amely teljes körű törvényhozói, igazságszolgáltatási és végrehajtó hatalommal, illetve a kikényszeríthetőséghez szükséges fegyveres erővel ruházza fel az új intézményeket. A cél a nemzetállami szint feletti folyamatokat célzó döntéshozatal demokratikus legitimitációjának megteremtése, ami ugyanakkor mégsem egy világhatalom, amellyel kapcsolatban Habermas osztja Kant ismert aggodalmait. Az államként funkcionáló új típusú globális rendet a nem-kormányzati szervezetek, a nemzetközi szervezetek és a globális nyilvánosság körvonalazódó fórumai alkotnák. A világtársadalom Habermas által is hangsúlyozott rétegzettségére ellenére három kérdésben mindenképpen konszenzusra kellene jutni: mindegyiknél abban, hogy a különböző társadalmak eltérő történelmi időben élnek, de mégis békésen együtt kell létezniük; ki kell alakítani továbbá az emberi jogok közös minimumát; végül, Kant negatív meghatározását pozitívvá fordítva, meg kell teremteni a béke intézményrendszerének konkrét formáját.

Egy másik befolyásos kutatási irány a konstruktivizmus, amely a 90-es évek egyik vezető elméleti divatja lett. A konstruktivista elmélet egészen röviden szólva a nemzetközi kapcsolatok szociológiai elmélete. A korábbi, a racionális cselekvő választásaira redukált elméleteket az addig adottnak és változatlanok tételezett érdek- és identitás-kategóriák felbontásával dinamizálja. A nemzetközi tér szereplői ennek értelmében nem pusztán az anarchikus nemzetközi rend kényszereinek kiszolgáltatott, passzív aktorok. Maguk is tevékeny alakítói és értelmezői az anarchia adott formájának, s az interszubjektív praxisban önmagukat is folyamatosan alakítják. Az irányzat vezető képviselője, A. Wendt elhíresült for-

mulájával – az anarchia az, amit csinálunk belőle⁴⁰ – valamennyi korábbi elmélet alapdogmáját kérdőjelezte meg.

Ami mármost a kanti diskurzust illeti, Wendt maga is átveszi az Angol Iskola Hobbes – Locke – Kant fejlődésvonalát. Nála azonban az anarchia e három formája a politikai kultúra három történeti típusát jelenti. A Hobbes-i kultúra a kölcsönös ellenségeskedés, a Locke-i a kölcsönös rivalizálás (liberális) világa, míg az anarchia kanti kultúrájának központi kategóriája a „barátság” (*friendship*). A rendszerek történelmi dinamikája hasonló a Habermasnál vázoltéhoz, amennyiben a jelen időszak a kanti kultúrára való átmenet kora lenne. Habermastól eltérően azonban Wendt, aki ambíciója szerint a nemzetközi kapcsolatok metaelméletét alkotja meg, nem szolgál konkrét intézményi javaslatokkal. A barátság normáinak érvényesülését nem külső intézményeknek kell kikényesíteniük, azok a társadalmi tanulási folyamatban, a tagok tevékenysége során internalizálódnak.⁴¹

A harmadik gondolkodási irányt Andrew Linklater nevéhez köthetjük, akinek a kiindulópontja a politikai közösség átalakulása az ezredvégen. A hagyományos nemzetállamokból felépülő nemzetközi rendszer Linklater felfogásában a hatalom és a gazdagság olyan súlyos globális egyenlőtlenségeit hozta létre, ami mind kevésbé egyeztethető össze az emberi méltóság morális univerzalizmusával. A kialakult helyzet fő felelőse a nemzetállam lenne, amely szuverenitásával, territorialitásával, a modern állampolgársággal és a nacionalizmussal kirekesztő politikai közösségeket hozott létre. Az állampolgárságnak és a morál univerzalizálásának a harmosítása csak egy, a nemzetállamtól elváló, kozmopolita állampolgárság kimunkálása révén lehetséges. A „poszt-vesztfáliei” politikai közösség egyik lehetséges fejlődési irányának tehát egy tartalmas kozmopolita állampolgárság kidolgozását tartja, ami egyes leszármazottja a kanti világpolgári jognak.⁴²

⁴⁰ A. Wendt: Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46/2 (1992), 391–425.

⁴¹ A. Wendt: *Social Theory of International Politics*. Cambridge UP, 1999., 246–313.

⁴² Andrew Linklater: *The Transformation of Political Community*. Polity Press, 1998, 198–213.